

POTRZEBY I ASPIRACJE:
ORIENTACJE ADAPTACYJNE POLAKÓW 84

Katarzyna Staszyńska

1. Wstęp

Przedmiotem naszych rozważań będą dane uzyskane w odpowiedzi na pierwsze dwa pytania kwestionariusza "Polacy 84". Pytania te brzmiały:

"Co obecnie jest najważniejsze dla Pana/i/ i Pana/i/ rodziny? Jakie sprawy chciałby Pan/i/ przede wszystkim załatwić i jakie cele osiągnąć? Proszę wymienić nie więcej niż trzy sprawy i wskazać na najważniejsze" oraz "Na kogo przede wszystkim może Pan/i/ liczyć, aby załatwić swoje sprawy?".

Naszym zamiarem było przedstawienie wymienianych przez badanych spraw do załatwienia w porządku, który pozwalałby wnioskować o wzorach dostosowania do warunków społeczno-ekonomicznych panujących w kraju. Te wzory dostosowania nazywać będziemy orientacjami adaptacyjnymi. Posługiwanie się tym terminem wymaga pewnego komentarza.

Na podstawie przeprowadzonych przez nas analiz nie jest możliwe przyporządkowanie każdemu respondentowi, który brał udział w badaniu "Polacy 84", jednego i tylko jednego wzoru adaptacji. Na jednostkowym poziomie obserwacji nie możemy też powiedzieć, który z dwóch wyróżnionych wzorów adaptacji można uznać za dominujący. Wszelkie analizy prowadzone były na poziomie próby, a jako że pytanie pierwsze w kwestionariuszu było wielowyborowe, wśród wypowiedzi każdego badanego mogły się znaleźć takie, które pozwalają go usytuować w obrębie każdej z dwóch orientacji. Wyodrębnienie dwóch rodzajów orientacji adaptacyjnej dokonane zostało po

przeprowadzeniu analizy rozkładów odpowiedzi na to pytanie, a więc w drodze empirycznej. Nie prowadziło to do wyodrębnienia dwóch typów rozłącznych postaw wobec własnych potrzeb i aspiracji życiowych, do tego bowiem nie uprawniały zgromadzone dane, umożliwiały one natomiast wyróżnienie dwóch teoretycznie odrębnych, aczkolwiek nierozłącznych na poziomie jednostkowym sfer potrzeb.

W obrębie pierwszej z dwóch wyróżnionych orientacji adaptacyjnych, którą będziemy nazywać orientacją stabilizacyjną, mieszczą się wszelkie takie potrzeby i aspiracje uznane przez badanych za najważniejsze dla nich samych i ich rodzin, które odnoszą się do podstawowych funkcji bytowych i których realizacja może być uznana za warunek przetrwania w trudnych społecznie i ekonomicznie czasach¹. Należą do nich: pragnienie uzyskania mieszkania lub poprawy warunków mieszkaniowych, wyposażenia mieszkania w podstawowe urządzenia /gaz, ciepła woda, centralne ogrzewanie, łazienka/, potrzeby dotyczące wzrostu dochodów rodziny i zapewnienia jej materialnego bytu, potrzeby związane z zaopatrzeniem rynku i dostępnością rozmaitych dóbr powszechnego użytku oraz potrzeby związane z systemem świadczeń socjalnych /korzystaniem ze służby zdrowia, instytucji oświatowych, wczasów i wypoczynku/. W skali całej próby potrzeby zaliczone do orientacji stabilizacyjnej zadeklarowało 51,7% respondentów.

Do drugiej wyróżnionej przez nas orientacji adaptacyjnej, którą będziemy nazywać orientacją rozwojową, należą te wszystkie wymieniane przez respondentów potrzeby i aspiracje, które nie odnoszą się do zapewnienia bytu na poziomie podstawowym, lecz poza

¹ Ani poziom minimum socjalnego, ani poziom minimum biologicznego nie jest w żadnym razie kryterium wyznaczenia orientacji stabilizacyjnej. Orientacja stabilizacyjna wyznaczona jest na poziomie minimum społecznie akceptowanego.

sferą potrzeb podstawowych wyznaczają perspektywę rozwojową. Mieszczą się w niej dwa typy potrzeb: z jednej strony potrzeby o charakterze materialnym i konsumpcyjnym /wyposażenie mieszkania i gospodarstwa domowego np. w pralkę zwykłą lub automatyczną, telewizor czarnobiały lub kolorowy, samochód oraz remonty i modernizacje mieszkania albo budowa własnego domku/, a z drugiej strony takie potrzeby, których istnienie wskazuje na gotowość ponoszenia przez respondenta pewnych nakładów, jakie wiązać się powinny z nagrodami odroczonymi w czasie /np. znalezienie nowej, lepszej pracy, kontynuowanie nauki i podnoszenie kwalifikacji/. W całej próbie potrzeby zaliczone do orientacji rozwojowej wymieniło 43,1% respondentów.

Jest sprawą oczywistą, że wyodrębnienie tych dwóch rodzajów orientacji adaptacyjnych dokonane zostało arbitralnie i zasady kwalifikowania niektórych typów potrzeb do każdego z nich mogą być kwestionowane. Jednostkowe znaczenia potrzeb wymienianych przez respondentów w odpowiedzi na analizowane pytanie mogą być różne; dla jednego posiadanie pralki automatycznej jest zaspokojeniem potrzeb na poziomie elementarnym, dla innego realizacją wysokiego standardu konsumpcji. Dla jednego podnoszenie kwalifikacji jest warunkiem wykonywania zawodu, dla innego - warunkiem otrzymania wynagrodzenia zaspokajającego potrzeby rodziny na niewygórowanym poziomie. Nie mając jednak możliwości kontrolowania jednostkowych znaczeń wiązanych z potrzebami, jakie wymieniano w odpowiedzi na rozważane pytanie, zdecydowaliśmy na dokonanie tego arbitralnego rozróżnienia na podstawie przekonania, że potrzeby mieszczące się w ramach orientacji stabilizacyjnej służą przetrwaniu, a te, które zaliczyliśmy do orientacji rozwojowej, wiążą się z bardziej aktywnym stosunkiem do własnego bytu i ich realizacja przynosi szanse zmiany położenia jednostki i jej rodziny.

Zanim przejdziemy do omówienia podstawowych zróżnicowań w obrębie wyróżnionych orientacji adaptacyjnych, przedstawimy rozkłady odpowiedzi na pierwsze pytanie kwestionariusza i porównamy je z rozkładami uzyskanymi w badaniach realizowanych w 1980 i w 1981 r.².

2. Hierarchia potrzeb

Jak to pokazuje tabela 1, respondenci wśród spraw do załatwienia uznanych przez nich za ważne dla nich samych i ich rodzin najczęściej wymieniają mieszkanie /50,4%/³. Wśród ogółu odpowiedzi wskazujących na mieszkanie jako sprawę do załatwienia mniej więcej połowę /25,9% wszystkich badanych/ stanowią takie, które koncentrują się na poziomie potrzeb podstawowych związanych z posiadaniem lub wyposażeniem mieszkania, a więc na otrzymaniu mieszkania własnego, samodzielnego, zamianie na większe mieszkania dotychczas zajmowanego lub wyposażeniu mieszkania w podstawowe urządzenia /gaz, centralne ogrzewanie, bieżąca lub ciepła woda, wygospodarowanie łazienki/. Pozostałe 24,5% respondentów udzieliło odpowiedzi mówiących o modernizacji mieszkania i wyposażeniu go w urządzenia i dobra trwałego użytku ponad poziom uznany przez nich za podstawowy lub budowie własnego domu oraz zapewnieniu potrzeb mieszkaniowych dzieci.

W drugiej kolejności na liście najczęściej wymienianych spraw do załatwienia znajdują się sprawy osobiste i rodzinne badanych. Wskazało na nie 42,6% respondentów. W tej kategorii potrzeb mieszczą się wszystkie te, które wiążą się z założeniem ro-

² Dane te, niestety, nie są w pełni porównywalne ze względu na różnice w strukturach uzyskanych prób.

³ Nie zajmujemy się w tym opracowaniu najważniejszymi sprawami rolnictwa.

Tabela 1. Częstość wymieniania poszczególnych typów spraw do załatwienia ważnych dla badanego i jego rodziny
/N = 1911/

Sprawy do załatwienia	Odpowiedzi w %
Mieszkanie	50,4
Życie osobiste i rodzinne	42,6
Sytuacja materialna	29,7
Sprawy ogólnospołeczne	15,9
Lepsza praca	10,0
Samochód	8,5
Zaopatrzenie	7,5
Nauka i podnoszenie kwalifikacji	7,2
Inne	7,1

Uwaga: procenty przekraczają 100, ponieważ pytanie było wielowyborowe.

dziny, harmonią życia w niej, troską o wychowanie dzieci lub zdrowie własne i członków rodziny.

Prawie 1/3 badanych /29,7%/ wymieniła jako sprawy do załatwienia takie, które związane są z sytuacją materialną lub socjalną rodziny. Znalazły się wśród nich bezpośrednie wskazania na konieczność podwyższenia dochodów i potrzebę materialnej stabilizacji życia, ale także wskazania pośrednie - przez ujawnienie obaw związanych z przewidywanymi podwyżkami cen artykułów pierwszej potrzeby lub rosnącą drożyzną. Do tej grupy potrzeb zaliczono także te, których realizacja wymaga korzystania z systemu świadczeń społecznych, a w szczególności: instytucji opiekuńczych /żłobki i przedszkola/, służby zdrowia, wczasów i systemu zabezpieczenia emerytalnego.

Znacznie rzadziej wskazywano na takie sprawy do załatwienia, które dotyczą poziomu społecznego /15,9%. Mieściły się w

tej grupie spraw postulaty adresowane do polityki rolnej, związane z sytuacją gospodarczą kraju i systemem zarządzania, a także ze stabilizacją życia społecznego w kraju.

Co dziesiąty respondent wymieniał wśród spraw do załatwienia uzyskanie lepszej pracy lub pozycji zawodowej; 8,5% badanych wskazało na potrzebę nabycia samochodu, 7,5% na trudności związane z zaopatrzeniem w rozmaite dobra konsumpcyjne, głównie żywność, 7,2% respondentów mówiło o sprawach związanych z nauką i podnoszeniem kwalifikacji.

Koncentracja wymienianych przez badanych potrzeb i spraw do załatwienia występuje w sferze szeroko rozumianych potrzeb bytowych - od potrzeb mieszkaniowych i elementarnych potrzeb konsumpcyjnych poczynając. Prawie wszyscy respondenci /96,1%/ wymienili takie potrzeby w odpowiedzi na nasze pytanie, sformułowane w otwartej wielowymiarowej wersji.

Pytanie drugie pozwoliło nam uzyskać informacje, na kogo badani liczą w załatwianiu swoich spraw /tab. 2/. Jedyne 15,7% respondentów stwierdziło, że spodziewa się pomocy w załatwianiu ważnych swoich spraw od instytucji społecznych; prawie 3/4 badanych /70,5%/ w załatwianiu swoich spraw liczy wyłącznie na siebie i swoją rodzinę. Wynika z tych danych bardzo ważny wniosek: sytuacja społeczno-ekonomiczna kraju spowodowała, że w społecznej świadomości mechanizm zaspokajania potrzeb /a zwróćmy uwagę, że 96,1% badanych wymieniło wśród spraw do załatwienia realizację potrzeb materialnych/ istnieje poza systemem instytucji społecznych i na opiekuńczą rolę państwa w zaspokajaniu potrzeb liczy nie więcej niż co siódmy badany⁴.

⁴ Sądzymy, że w porównaniu z latami siedemdziesiątymi jest to istotna zmiana. Trudno ocenić, czy ten brak przeświadczenia o opiekuńczej roli państwa jest efektem wyrozumiałości dla trudnej sytuacji ekonomicznej, czy też zawiedzionych oczekiwań.

Tabela 2. Na kogo można liczyć w załatwianiu ważnych spraw?

Wyszczególnienie	Odsetek
Instytucje	15,7
Rodzina	32,3
Liczy tylko na siebie	38,2
Inne	13,8
R a z e m	100,0

3. Zmiany w hierarchii potrzeb w latach 1980-1984⁵

Dane zaprezentowane w tabeli 3 wskazują, że w hierarchii potrzeb wymienianych na pierwszym miejscu w badaniach przeprowadzonych w 1984 roku dokonały się pewne przesunięcia zarówno w stosunku do 1981 roku, jak i do 1980 roku. We wszystkich trzech wypadkach na pierwszym miejscu badani wymieniali potrzeby związane z mieszkaniem. Drugą rangę w badaniach przeprowadzonych w latach 1980 i 1984 zyskały sprawy związane z życiem osobistym i rodzinnym, w 1981 roku natomiast - z zaopatrzeniem. Na trzecim miejscu w latach 1980 i 1984 respondenci wymieniali sytuację materialną i bytową, a w roku 1981 - sprawy rodzinne i osobiste.

Problemy związane z zaopatrzeniem, które zyskały tak wysoką rangę w wypowiedziach respondentów w 1981 r., w 1980 r. wystąpiły na czwartej pozycji, a w 1984 r. dopiero na siódmej. Zbieżność porządków rangowych wyznaczonych przez częstość wymieniania

⁵ Porównywalność danych uzyskanych w latach 1980, 1981 i 1984 jest niestety bardzo ograniczona /por. przyp. 2/. Wynika to także z faktu, że w badaniach przeprowadzonych w latach 1984 i 1981 nie zadano pytań o ważne sprawy w miejscowości, w której mieszka respondent, o ważne sprawy w zakładzie pracy oraz o ważne sprawy w kraju.

Tabela 3. Najważniejsze sprawy do załatwienia w latach 1980, 1981 i 1984

Sprawy do załatwienia	Odpowiedzi w %		
	1980 r. N=1730=100%	1981 r. N=887=100%	1984 r. N=1277=100%
Mieszkanie	43,2	32,6	37,4
Życie rodzinne i osobiste	19,2	13,8	21,9
Sytuacja materialna	9,1	8,5	16,0
Lepsza praca	3,5	2,4	3,8
Samochód	5,3	1,4	3,8
Zaopatrzenie	6,3	19,2	2,4
Nauka	4,4	2,0	4,2
Inne	8,5	10,4	10,6

Uwaga: Procenty nie sumują się do 100, gdyż pominięto kategorie nieporównywalne. Porównanie dotyczy tylko mieszkańców miast.

poszczególnych rodzajów spraw do załatwienia na pierwszym miejscu w kolejnych latach ocenialiśmy za pomocą współczynnika korelacji rang r_s Spearmana. Współczynnik ten przyjmuje dla hierarchii uzyskanych w latach:

1980 i 1981 - wartość 0,75,

1980 i 1984 - wartość 0,72,

1981 i 1984 - wartość 0,41.

Najniższa zaobserwowana zbieżność dotyczy hierarchii uzyskanych w latach 1981 i 1984. Wynika to przede wszystkim ze zmiany rangi spraw związanych z zaopatrzeniem /na pozycji drugiej w 1981 r. i na siódmej w 1984 r./. Przypomnijmy, że 1981 rok był

rokiem krytycznym, jeżeli brać pod uwagę zaopatrzenie sklepów, i jest oczywiste, że absorbowało to uwagę społeczną w najwyższym stopniu. W ciągu czterech lat sytuacja rynkowa zdążyła się wyraźnie ustabilizować i oczywiste jest przesunięcie względnej wagi problemów z nią związanych w hierarchii ważnych spraw.

Przesunięcia w porządku rangowym spraw uznanych przez badanych za ważne do załatwienia w trzech porównywanych latach tłumaczyć należy z jednej strony świadomością realności zaspokojenia potrzeb /np. rzadziej wymieniano problemy mieszkaniowe i materialne w 1981 roku w porównaniu z latami 1980 i 1984/, z drugiej jednak "widocznością" i dokuczliwością sfer nie zaspokojonych potrzeb zarówno w skali jednostkowej, jak i społecznej /np. względny wzrost rangi spraw materialnych w 1984 roku w porównaniu z latami 1980 i 1981/.

4. Zróżnicowania potrzeb w ramach orientacji stabilizacyjnej

4.1. Zróżnicowanie potrzeb "stabilizacyjnych" ze względu na wiek

Częstość wymieniania potrzeb zaliczanych przez nas do orientacji stabilizacyjnej jest wyraźnie związana z wiekiem badanych $V = 0,13 / \text{tab. 4/}$. Orientacja stabilizacyjna, traktowana globalnie, bez rozróżnienia poszczególnych kategorii potrzeb "stabilizacyjnych", dominuje w najmłodszych rocznikach badanych - występuje aż u 57,6% osób należących do tej kategorii wiekowej. Najrzadziej zaś obserwuje się ją w rocznikach najstarszych; potrzeby należące do tej orientacji wymieniane są tylko przez 43,0% najstarszych respondentów. Interpretacja tego faktu wydaje się prosta: poziom zaspokojenia potrzeb "stabilizacyjnych" jest funkcją wieku. Tym większe szanse na zaspokojenie potrzeb "stabilizacyjnych" w młodszych grupach wiekowych.

Tabela 4. Zaróżnicowanie potrzeb "stabilizacyjnych" ze względu na wiek badanych /N = 1911/ /w %/

Grupy wieku /ur. w latach/	Orientacja stabiliza- cyjna	Potrzeby "stabilizacyjne"			
		mieszka- nie	życie oso- biste i ro- dzinne	sytuacja materialna	zaopatrzenie
1901-1926	43,0	6,6	45,0	35,2	8,2
1927-1946	45,9	14,6	47,0	29,9	9,8
1947-1966	57,6	38,2	38,0	28,3	5,8
R a z e m	51,7	25,9	42,0	29,7	7,5
	V=0,13 p ≤ 0,001	V=0,30 p ≤ 0,001	V=0,08 p ≤ 0,01	V=0,05 nieisto- tne	V=0,07 nieisto- tne

zacyjnych", im dłuższa jest społeczna biografia, a więc dłuższy okres samodzielnej partycypacji w dystrybucji dóbr. Częstość wymieniania potrzeb "stabilizacyjnych" jest więc w tej interpretacji funkcją poziomą ich zaspokojenia.

Z drugiej strony nie należy lekceważyć różnicy aspiracji między młodym a starszym pokoleniem, wytworzonej przez odmienne warunki społecznego dojrzwania. Przyjęcie tezy o istnieniu takiej różnicy pozwala nam stwierdzić, że nawet wtedy, kiedy poziom zaspokojenia potrzeb "stabilizacyjnych" w obu generacjach jest obiektywnie identyczny, w młodym pokoleniu poczucie ich niezaspokojenia pojawiać się będzie relatywnie częściej.

Wpływ wieku na częstość występowania orientacji stabilizacyjnej jest dostrzegalny także wtedy, kiedy skoncentrujemy uwagę na częstości wymieniania poszczególnych kategorii potrzeb zaliczonych do tej orientacji w różnych grupach wieku. Najwyraźniej wpływ ten obserwowany jest w odniesieniu do "stabilizacyjnych" potrzeb mieszkaniowych. Współczynnik V Cramera przyjmuje w tym wypadku wartość 0,30. Potrzeby mieszkaniowe wśród spraw do zakatwienia wymienia jedynie 6,6% badanych w najstarszej grupie wiekowej, ale aż 38,2% respondentów w najmłodszej. Statystycznie słabszy jest ten związek w odniesieniu do potrzeb osobistych i rodzinnych $V = 0,08$ oraz materialnych i socjalnych $V = 0,05$, a także ważnych spraw związanych z zaopatrzeniem $V = 0,07$. Tendencja pozostaje jednak taka sama, chociaż zmienia się jej kierunek.

4.2. Różnicowanie potrzeb "stabilizacyjnych" ze względu na wykształcenie

Wykształcenie nie różnicuje w sposób istotny statystycznie częstości deklarowania potrzeb należących do orientacji stabilizacyjnej /tab. 5/. Związek między poziomem wykształcenia a czę-

Tabela 5. Zróżnicowanie potrzeb "stabilizacyjnych" ze względu na wykształcenie badanych /N = 1911/ /w %/

Wykształcenie	Orientacja stabilizacyjna	Potrzeby "stabilizacyjne"			
		mieszkanie	życie osobiste i rodzinne	sytuacja materialna	zaopatrzenie
Podstawowe	47,6	15,7	40,4	33,1	9,0
Zasadnicze zawodowe	49,8	28,6	39,2	26,6	7,4
Średnie ogólnokształcące	50,2	28,3	44,4	23,8	9,9
Średnie zawodowe	57,0	33,3	44,3	30,7	6,2
Wyższe	55,3	27,2	47,9	31,9	4,7
R a z e m	51,7	25,9	42,6	29,7	7,5
	V=0,08	V=0,15	V=0,06	V=0,07	V=0,06
	nieistotne	$p \leq 0,001$	nieistotne	nieistotne	nieistotne

stością występowania orientacji stabilizacyjnej osiąga V Cramera = 0,08. Najwyższy odsetek respondentów wymieniających potrzeby stabilizacyjne jest wśród osób z wykształceniem średnim zawodowym /57,0%/ oraz wyższym /55,3%. Najrzadziej natomiast potrzeby należące do orientacji stabilizacyjnej wymieniane były przez respondentów legitymujących się wykształceniem podstawowym /47,6%/ i zasadniczym zawodowym /49,8%/.

Analiza związków wykształcenia z tendencją do wymieniania jako istotnych do załatwienia spraw należących do orientacji stabilizacyjnej, jeśli prowadzić ją na poziomie poszczególnych sfer tych spraw, także nie przynosi istotnych statystycznie zależności. Jedynym wyjątkiem jest zależność między poziomem wykształcenia a częstością deklarowania potrzeb mieszkaniowych /zdefiniowanych na podstawowym, "stabilizacyjnym" poziomie/. V Cramera przyjmuje tu wartość 0,15, najrzadziej "stabilizacyjne" potrzeby mieszkaniowe deklarowali respondenci mający wykształcenie podstawowe, najczęściej natomiast - średnie zawodowe. Zależność ta jest jednak trudna do zinterpretowania.

4.3. Zróznicowanie potrzeb "stabilizacyjnych" ze względu na przynależność społeczno-zawodową

Występowanie orientacji stabilizacyjnej - zarówno na poziomie syndromu, jak i poszczególnych kategorii potrzeb zaliczonych do tej orientacji - okazuje się statystycznie związane z przynależnością społeczno-zawodową badanych /tab. 6/. Na poziomie syndromu związek ten osiąga V Cramera równe 0,22. Zauważalnie rzadko syndrom orientacji stabilizacyjnej pojawiał się w wypowiedziach badanych rolników /25,6%, co w stosunku do najczęściej wymieniających potrzeby "stabilizacyjne" robotników niewykwalifikowanych daje różnicę 39,4 punktów procentowych. Potrzeby

Kategoria społeczno-sawodowa	Orientacja stabilizacyjna	Potrzeby "stabilizacyjne"			
		mięskkanie	tycie osobiste i rodzinne	sytuacja materialna	sanpatrszenie
Specjaliści na stanowiskach kierowniczych	53,1	16,7	39,6	41,7	2,1
Specjaliści na stanowiskach niekierowniczych	58,7	32,0	51,3	30,0	6,0
Pracownicy umysłowi na stanowiskach kierowniczych	43,4	18,2	46,5	24,2	9,1
Pracownicy umysłowi na stanowiskach niekierowniczych	61,4	39,0	43,4	30,1	9,2
Pracownicy fizyczno-umysłowi	62,4	37,6	41,9	30,1	12,9
Robotnicy wykwalifikowani	57,3	37,5	33,8	30,1	6,3
Robotnicy niewykwalifikowani	65,0	34,2	35,9	38,5	11,1
Rolnicy	25,6	6,7	36,1	14,4	7,2
Nie pracujący	45,5	14,7	48,9	31,6	6,9
Właściciele	54,1	21,6	56,8	32,4	2,7
R a z e m	51,7	25,9	42,6	29,7	7,5
	$V=0,22$	$V=0,27$	$V=0,13$	$V=0,13$	$V=0,09$
	$p \leq 0,001$	$p \leq 0,001$	$p \leq 0,001$	$p \leq 0,001$	$p \leq 0,01$

należące do tej orientacji wymieniło także 62,4% pracowników fizyczno-umysłowych i 61,4% pracowników umysłowych na stanowiskach niekierowniczych.

Obserwowany na poziomie konkretnych sfer potrzeb "stabilizacyjnych" związek częstości ich występowania z pozycją społeczno-zawodową badanego najsilniejszy okazuje się w przypadku potrzeb mieszkaniowych $V = 0,27/$, a najsłabszy w odniesieniu do spraw związanych z zaopatrzeniem $V = 0,09/$. Sprawy związane z niezaspokojeniem "stabilizacyjnych" potrzeb mieszkaniowych

najczęściej wymieniają pracownicy umysłowi na niekierowniczych stanowiskach /39,0%/ , pracownicy fizyczno-umysłowi /37,5%/ oraz robotnicy wykwalifikowani /37,5%/ , najrzadziej natomiast osoby nie pracujące /14,7%/ oraz specjaliści /16,7%/ i pracownicy umysłowi na kierowniczych stanowiskach /18,2%/ . Najczęściej podkreślają ważność spraw związanych z zaspokojeniem potrzeb materialnych specjaliści na kierowniczych stanowiskach i robotnicy niewykwalifikowani /odpowiednio: 41,7 oraz 38,5%/ , rzadziej osoby nie pracujące /14,4%/ oraz pracownicy umysłowi na stanowiskach kierowniczych /24,2%/ .

Nie zaobserwowano żadnych statystycznie istotnych związków między częstością wymieniania spraw z zakresu orientacji stabilizacyjnej a wysokością dochodu na głowę w rodzinie badanego /tab. 7/.

4.4. Sfery deprywacji

Jeżeli przyjąć, że poziom zaspokojenia potrzeb należących do orientacji stabilizacyjnej wyznacza częstość deklarowania tych potrzeb jako spraw ważnych do załatwienia dla badanego i jego rodziny, to częstość deklarowania poszczególnych kategorii potrzeb można uznać za wskaźnik stopnia ich deprywacji. Kieru-

Tabela 7. Zróżnicowanie potrzeb "stabilizacyjnych" ze względu na poziom dochodu na głowę w rodzinie badanego /N = 1911/ /w %/

Dochód	Orientacja stabilizacyjna	Potrzeby "stabilizacyjne"			
		mieszkanie	życie osobiste i rodzinne	sytuacja materialna	zaopatrzenie
Powyżej 16 100 zł	47,1	26,5	52,9	17,6	5,9
11 100 - 16 000 zł	46,3	21,1	44,2	25,3	5,3
8 100 - 11.100 zł	53,5	25,6	42,1	30,8	8,4
6 100 - 8 000 zł	51,8	26,2	46,0	28,9	6,8
4 100 - 6 000 zł	59,6	31,5	42,2	37,0	8,5
Poniżej 4 000 zł	57,5	30,8	39,8	32,6	7,2
R a z e m	51,7	25,9	42,6	29,7	7,5
	V = 0,08	V = 0,07	V = 0,05	V = 0,09	V = 0,04
wszystkie zależności nieistotne					

jąc się podstawowymi wyznacznikami położenia społecznego /wiek, poziom wykształcenia, przynależność społeczno-zawodowa oraz dochód w rodzinie na głowę/, postaraliśmy się o wyodrębnienie środowisk zdeprywanych ze względu na zaspokojenie potrzeb podstawowych⁶.

Najwyższe natężenie nie zaspokojonych potrzeb mieszkaniowych /przypomnijmy, że chodzi o potrzeby mieszkaniowe wyznaczone na poziomie względnego, arbitralnie ustalonego minimum, mianowicie posiadanie mieszkania, wyposażenie mieszkania w podstawowe urządzenia / obserwujemy wśród respondentów młodych, urodzonych w rocznikach 1947-1966, legitymujących się wykształceniem średnim zawodowym, pracujących w zawodach pracowników umysłowych na stanowiskach niekierowniczych, w zawodach pracowników fizyczno-umysłowych oraz wśród robotników niewykwalifikowanych, a także wśród respondentów o najniższych dochodach na głowę w rodzinie /do 6 000 zł/. W każdej z tych kategorii respondentów nie mniej niż 1/3 wymienia wśród ważnych spraw do załatwienia problemy mieszkaniowe. W żadnym jednak przypadku proporcja badanych wskazujących na konieczność rozwiązania tych problemów nie przekracza 40% ogółu.

Sferę nie zaspokojonych potrzeb materialnych i socjalnych /opisaną przez wymienianie konieczności podniesienia dochodów rodziny, zwiększenia zarobków, lęk przed podwyżką cen i drożyzną, troskę o zabezpieczenie materialne na starość, sprawy związane ze służbą zdrowia i wychowaniem dzieci w wieku przedszkolnym w żłobkach i przedszkolach i in./ określają respondenci należący do najstarszych grup wieku /urodzeni w latach 1901-1926/,

⁶ Brak tu, oczywiście, takiej analizy na poziomie jednostek. Sądzymy jednak, że wyróżnione przez nas obszary w przybliżeniu chociaż wyznaczają mapę deprawacji.

badani z wykształceniem podstawowym i wyższym, osoby zatrudnione jako specjaliści na stanowiskach kierowniczych oraz badani, w których rodzinach dochód na głowę nie przekracza 6 000 zł. W każdej z tak wyróżnionych kategorii społecznych co najmniej 1/3 respondentów wymienia sprawy związane z sytuacją materialną jako ważne do załatwienia; najbardziej dokuczliwe są one dla specjalistów na stanowiskach kierowniczych - wymienia je prawie 42% tej grupy.

Dokuczliwość spraw związanych z zaopatrzeniem najdotkliwiej odczuwają badani należący do średnich roczników, osoby legitymujące się wykształceniem podstawowym i średnim ogólnokształcącym, pracownicy fizyczno-umysłowi i robotnicy niewykwalifikowani oraz respondenci osiągający średni pułap dochodu na głowę w rodzinie. Uciążliwość spraw związanych z zaopatrzeniem wskazywana jest przez mniej więcej co dziesiątego badanego należącego do wymienionych wyżej kategorii.

Wagę spraw osobistych i rodzinnych najczęściej wskazują respondenci w średnim wieku /urodzeni w latach 1927-1946/, badani mający wykształcenie średnie i wyższe, osoby będące właścicielami własnych zakładów produkcyjnych, usługowych lub handlowych oraz specjaliści zatrudnieni na stanowiskach niekierowniczych, a także badani o najwyższym dochodzie na głowę w rodzinie. Na wagę spraw rodzinnych i osobistych wskazuje 44,3 - - 56,8% respondentów należących do powyższych kategorii.

Jeżeli pominiemy potrzeby związane z życiem osobistym i rodzinnym, które można uznać za wyznaczone przez inny porządek niż potrzeby mieszkaniowe, materialne i związane z zaopatrzeniem, a pozostaniemy przy trzech grupach potrzeb związanych z warunkami bytu, to musimy dojść do wniosku, że obszary deprywacji nie wiążą się ściśle z pewnymi, z góry dającymi się przewidywać cechami obiektywnymi położenia społecznego, a pojawiają

się na wszystkich niemal poziomach struktury społecznej. Jedyną cechą położenia społecznego, która "chroni" przed przynależnością do sfery deprivacji, jest dochód. Respondenci uzyskujący najwyższe dochody w rodzinie nie należą do najsilniej zdeprywanych ze względu na poziom zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, materialnych i związanych z zaopatrzeniem. Zależność ta, chociaż obserwuje się spadek poczucia zaspokojenia tych potrzeb równoległe do wzrostu dochodu na głowę, nie ma jednak charakteru liniowego.

5. Zróżnicowanie potrzeb w ramach orientacji rozwojowej

5.1. Zróżnicowanie potrzeb "rozwojowych" ze względu na wiek

Okazuje się, że częstość występowania orientacji rozwojowej jest - podobnie jak orientacji stabilizacyjnej - związana z wiekiem $V = 0,18 / \text{tab. 8/}$. Połowa respondentów należących do najmłodszych roczników /urodzeni w latach 1947-1966/ wśród spraw ważnych do załatwienia dla siebie lub swoich rodzin wymieniła jakiegokolwiek należące do orientacji rozwojowej, gdy zrobiła to tylko 1/4 badanych należących do najstarszych grup wieku /urodzeni w latach 1901-1926/.

Najsilniejszy jest związek między częstością deklarowania potrzeb "rozwojowych" a wiekiem, jeżeli rozpatrywać go w odniesieniu do potrzeb dotyczących nauki i podnoszenia kwalifikacji, a nie na poziomie całego syndromu rozwojowego. Wśród młodych respondentów deklarowało takie potrzeby 12,4%, wśród najstarszych - nikt. Podobnie zależność ta przedstawia się w odniesieniu do potrzeb związanych z pracą zawodową /zmiana pracy na lepszą, lepsze warunki pracy, praca w większym stopniu zgodna z kwali-

Tabela 8. Zróżnicowanie potrzeb "rozwojowych" ze względu na wiek badanych /N = 1911/ /w %/

Rok urodzenia	Orientacja rozwojowa	Potrzeby "rozwojowe"			
		nauka	praca	mieszkanie	samochód
1901-1926	25,4	0,0	1,2	23,0	2,0
1927-1946	38,6	2,0	7,8	25,4	8,9
1947-1966	50,5	12,4	17,5	24,3	9,8
R a z e r.	43,1	7,2	10,0	24,5	8,5
	V = 0,18	V = 0,21	V = 0,14	V = 0,02	V = 0,09
	p ≤ ,001	p ≤ 0,001	p ≤ 0,001	nieistotne	p ≤ 0,01

fikacjami/. Jedyne 1,2% respondentów należących do najstarszych roczników wymieniło potrzeby związane z pracą, a uczyniło to 13,5% respondentów należących do najmłodszych grup wiekowych. Siła tego związku w odniesieniu do potrzeb związanych z nauką wyraża się V Cramera równym 0,21, a w odniesieniu do potrzeb związanych z pracą zawodową - V Cramera równym 0,14.

W przypadku potrzeby posiadania samochodu związek ten jest znacznie słabszy $V = 0,09$, a statystycznie nie istnieje w odniesieniu do "rozwojowych" potrzeb mieszkaniowych $V = 0,02$. Ten wynik wydaje nam się na tyle interesujący, że wymaga pewnego komentarza. Jak nam się zdaje, świadczy to o pewnym zaburzeniu cyklu życiowego. Niezależnie od wieku, wszyscy się urządza⁷. Mniej więcej 1/4 respondentów należących do każdej z grup wiekowych deklaruje wśród spraw ważnych do załatwienia sprawy związane z urządzeniem mieszkania i wyposażeniem go w dobra trwałego użytku.

Fakt, że zaobserwowany związek wieku z występowaniem potrzeb w ramach orientacji rozwojowej najsilniej występuje w odniesieniu do potrzeb "rozwojowych" związanych z nauką oraz pracą zawodową, wydaje się oczywisty. W najmłodszej grupie wieku znaleźli się tacy respondenci, którzy w trakcie przeprowadzania badań byli jeszcze uczniami szkół średnich lub studentami. Za interesowanie tą sferą jest dla nich oczywistą treścią roli społecznej osoby uczącej się, stąd silniejsza niż w starszych grupach wieku tendencja do podkreślania znaczenia tych potrzeb.

W najmłodszej grupie wieku pewna część badanych to osoby znajdujące się przed progiem inicjacji zawodowej, dla których

⁷ Zwróćmy uwagę, że w całej próbie tylko 3,5% respondentów wymieniło wśród spraw ważnych konieczność troski o zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych swoich dzieci; potrzeby te także zaliczone zostały do "rozwojowych" potrzeb mieszkaniowych.

znalezienie pierwszej w życiu, możliwie najlepszej pracy musi znajdować się w centrum uwagi. Z drugiej strony, młode pokolenie należy do najczęściej sfrustrowanych, jeżeli brać pod uwagę poziom satysfakcji z wykonywanej pracy; jest to także grupa wiekowa najsilniej dotknięta przez, spowodowane trudną sytuacją ekonomiczną kraju, zmiany na rynku pracy.

5.2. Zróżnicowanie potrzeb "rozwojowych" ze względu na wykształcenie

Związek między częstością występowania orientacji rozwojowej a wykształceniem badanych okazał się statystycznie istotny $V = 0,13$ /tab. 9/. Najrzadziej wymieniali potrzeby należące do orientacji rozwojowej respondenci legitymujący się wykształceniem podstawowym /35,2%/, a najczęściej badani z wykształceniem wyższym /53,7% i średnim ogólnokształcącym /52%/. Zwraca tutaj uwagę podobieństwo ze względu na częstość deklarowania potrzeb należących do orientacji rozwojowej grup badanych z wykształceniem wyższym i średnim ogólnokształcącym oraz z wykształceniem zasadniczym zawodowym i średnim zawodowym.

Jeśli rozpatrywać ten związek w odniesieniu do konkretnych grup potrzeb zaliczonych do orientacji rozwojowej, to okazuje się on statystycznie znaczący w stosunku do potrzeb związanych z nauką i podnoszeniem kwalifikacji $V = 0,24$ oraz z pracą zawodową $V = 0,21$ /. Potrzeby związane z nauką i podnoszeniem kwalifikacji najczęściej były wymieniane przez badanych mających wykształcenie wyższe /17,1% i średnie ogólnokształcące /17,9%/, najrzadziej przez respondentów z wykształceniem podstawowym /0,9%/. Najczęściej potrzeby związane z pracą zawodową wymieniali badani mający wykształcenie wyższe /23,7%/, a najrzadziej osoby z wykształceniem podstawowym /3,9%/>.

Tabela 9. Zróżnicowanie potrzeb "rozwojowych" ze względu na wykształcenie
 badanych /N = 1911/ /w %/

Wykształcenie	Orientacja rozwojowa	Potrzeby "rozwojowe"			
		nauka	praca	mieszkanie	samochód
Podstawowe	35,2	0,9	3,9	27,0	6,2
Zasadnicze zawodowe	42,0	5,4	6,7	24,7	10,6
Srednie ogólnokształcące	52,0	17,9	11,2	23,8	8,1
Srednie zawodowe	43,4	5,5	12,2	24,7	9,0
Wyższe	53,7	17,1	23,7	19,5	8,9
R a z e m	43,1	7,2	10,0	24,5	8,5
	V = 0,13	V = 0,24	V = 0,21	V = 0,05	V = 0,06
	p ≤ 0,001	p ≤ 0,001	p ≤ 0,001	nieistotne	nieistotne

Jeżeli uznać częstość wymieniania spraw związanych z pracą zawodową jako wskaźnik poziomu satysfakcji z pracy, to okazuje się, że grupą najmniej zadowoloną z wykonywanej pracy są właśnie respondenci z wykształceniem wyższym. Przypomnijmy, że byli to jednocześnie respondenci, którzy względnie najczęściej wymieniali potrzeby materialne należące do orientacji stabilizacyjnej. Nie jest wykluczone, że najsilniejszą przesłanką braku satysfakcji zawodowej są postrzegane przez respondentów z wykształceniem wyższym rozbieżności między poziomem wykształcenia /inwestycjami poczynionymi w osiągnięciu wykształcenia i zawodu/ a płacami. Jednocześnie, poziom oczekiwań związanych z treścią pracy w tej grupie wykształcenia powinien być najwyższy, a więc poczucie, że praca, którą się wykonuje, jest niezgodna z kwalifikacjami i aspiracjami, najbardziej dotkliwie.

5.3. Zróźnicowanie potrzeb "rozwojowych" ze względu na przynależność społeczno-zawodową

Związek między przynależnością społeczno-zawodową a występowaniem orientacji rozwojowej rozpatrywany na poziomie syndromu okazał się statystycznie nieistotny $V = 0,02$ /tab. 10/. Najczęściej orientacja rozwojowa występuje u respondentów, którzy należą do kategorii specjalistów zatrudnionych na stanowiskach niekierowniczych /52,7%/ oraz u właścicieli /51,4%. Najrzadziej natomiast wymieniali sprawy do załatwienia zaliczone do orientacji adaptacyjnej robotnicy niewykwalifikowani /35,9%/ oraz rolnicy /38,9%/.

Natomiast zależność częstości wymieniania potrzeb zaliczonych do orientacji rozwojowej od pozycji społeczno-zawodowej badanych, rozpatrywana na poziomie poszczególnych potrzeb "rozwojowych", we wszystkich wypadkach okazała się istotna staty-

Tabela 10. Zróżnicowanie potrzeb "rozwojowych" ze względu na przynależność społeczno-zawodową badanych /R. = 1911/ W. = 4/
 Polityka gospodarki w okresie konfliktu, raport z badań. Cz. 1, Społeczne wymiary kryzysu i konfliktu. Red.: W.Adamski, K.Jasiewicz, A.Rychard. Warszawa 1986

Kategoria społeczno-zawodowa	Orientacja rozwojowa	Potrzeby "rozwojowe"			
		nauka	praca	mieszkanie	samochód
Specjaliści na stanowiskach kierowniczych	42,7	4,2	12,5	15,6	14,6
Specjaliści na stanowiskach niekierowniczych	52,7	16,7	22,0	23,3	7,3
Pracownicy umysłowi na stanowiskach kierowniczych	46,5	5,1	8,1	29,3	11,1
Pracownicy umysłowi na stanowiskach niekierowniczych	47,8	6,4	13,7	27,7	11,6
Pracownicy fizyczno-umysłowi	43,0	1,1	11,8	30,1	5,4
Robotnicy wykwalifikowani	44,3	3,2	7,1	26,9	12,4
Robotnicy niewykwalifikowani	35,9	5,1	7,7	23,9	4,3
Rołnicy	38,9	0,6	0,6	32,2	7,2
Nie pracujący	39,6	13,5	9,8	18,8	3,5
Właściciele	51,4	5,4	13,5	27,0	18,9
Razem	43,1	7,2	10,0	24,5	8,5
	V = 0,09 niestotne	V = 0,20 p ≤ 0,001	V = 0,17 p ≤ 0,001	V = 0,11 p 0,001 p 0,01	V = 0,15 p ≤ 0,001

stycznie. Najsilniejszy jest ten związek w odniesieniu do spraw związanych z nauką i podnoszeniem kwalifikacji $V = 0,20/$. Najrzadziej wymieniali tę kategorię potrzeb "rozwojowych" respondenci pracujący w zawodach robotniczych /niewykwalifikowani - 3,2%, wykwalifikowani - 5,1%, pracownicy fizyczno-umysłowi jedynie - 1,1%/ oraz rolnicy /0,6%/ . Najczęściej natomiast potrzeby związane z nauką i podnoszeniem kwalifikacji pojawiały się w wypowiedziach respondentów nie pracujących /13,5%/; do tej kategorii przecież należą uczniowie i studenci, którzy znaleźli się w próbie, oraz specjaliści zatrudnieni na stanowiskach niekierowniczych /16,7%/.

Zależność ta w odniesieniu do spraw związanych z pracą zawodową badanych wyraziła się V Cramera równym 0,17. Najczęściej kwestie związane z pracą zawodową wymienili specjaliści zatrudnieni na stanowiskach niekierowniczych /22,0%/ , najrzadziej zaś rolnicy /0,6%/ . Nie wydaje się, aby ta niska częstość wymieniania spraw zawodowych przez rolników była wynikiem najwyższego w tej grupie zawodowej poziomu zadowolenia z wykonywanej pracy. Z jednej strony, jak się wydaje, dla rolników sprawa pracy jest w pewnym sensie poza refleksją; potrzeby związane ze sferą zawodową są w tej grupie sytuowane na znacznie bardziej ogólnym poziomie. Zwróćmy uwagę, że aż 58,9% respondentów - rolników formułowało potrzeby dotyczące spraw ogólnospołecznych, do których zaliczone zostały sprawy związane z gospodarstwem rolnym oraz polityką rolną i rolnictwem.

Związek między pragnieniem posiadania samochodu a zależnością społeczno-zawodową osiągnął V Cramera równe 0,15. Jako ważną sprawę do załatwienia wymieniło samochód 18,9% właścicieli i 14,6% specjalistów na stanowiskach kierowniczych, ale jedynie 3,5% respondentów nie pracujących i 5,4% pracowników fizyczno-umysłowych. "Rozwojowe" potrzeby mieszkaniowe wśród

spraw ważnych wymieniaли najczęściej pracownicy fizyczno-umysłowi /30,1%/ i rolnicy /32,0%/, najrzadziej zaś respondenci nie pracujący /18,8%/ oraz badani pracujący na stanowiskach robotników niewykwalifikowanych /23,9%/. Związek między częstością wymieniania "rozwojowych" potrzeb mieszkaniowych a przynależnością społeczno-zawodową osiągnął V Cramera równe 0,11.

Nie zaobserwowano żadnych istotnych statystycznie zależności między występowaniem orientacji rozwojowej /czy to na poziomie syndromu, czy to na poziomie poszczególnych jego składowych/ a uzyskiwanym przez badanych dochodem na głowę w rodzinie /tab. 11/.

6. Sprawy ogólnospołeczne wśród spraw uznanych za ważne dla badanego i jego rodziny

Do kategorii "sprawy ogólnospołeczne" należały rozmaite wypowiedzi wskazujące na zjawiska leżące poza poziomem jednostkowym. Zjawiska te można uznać za warunki załatwienia spraw ważnych dla badanego i jego rodziny, bezpośrednio go dotyczących. Zaliczano do tej kategorii wypowiedzi odnoszące się do rolnictwa i polityki rolnej, do sytuacji politycznej, ekonomicznej, systemu zarządzania, kryzysu społeczno-gospodarczego w kraju.

Jak pokazuje tabela 12, ogółem 15,9% badanych wskazało w swoich wypowiedziach na sprawy zaliczone do kategorii ogólnospołecznych. Na pierwszym miejscu wymieniło te sprawy 7,4% badanych. Czynnikiem społeczno-demograficznym, który najsilniej różnicuje częstość wymieniania spraw ogólnospołecznych wśród ważnych spraw do załatwienia, jest przynależność społeczno-zawodowa respondentów / $V = 0,39$ /. O sile tego związku zadecydowało zaliczenie spraw związanych z rolnictwem, gospodarką rolną i polityką wobec rolnictwa do kategorii spraw ogólnospołecznych, bowiem aż 58,9% rolników wymieniło je wśród ważnych spraw do za-

Tabela 11. Zróżnicowanie potrzeb "rozwojowych" ze względu na poziom dochodu na głowę w rodzinie badanych /N = 1911/ /w %/

Dochód	Orientacja rozwojowa	Potrzeby "rozwojowe"			
		nauka	praca	mieszkanie	samochód
Powyżej 16 100 zł	47,1	8,8	20,6	11,8	14,7
11 100-16 000 zł	45,3	8,4	13,7	27,4	8,4
8 100-11 000 zł	41,8	9,5	13,9	19,4	8,4
6 100-8 000 zł	44,4	7,5	11,8	23,6	8,4
4 100-6 000 zł	41,2	7,1	7,1	24,8	7,9
Poniżej 4 000 zł	49,3	7,7	11,3	28,1	10,4
R a z e m	43,1	7,2	10,0	24,5	8,5
	V = 0,05	V = 0,03	V = 0,09	V = 0,07	V = 0,04
wszystkie zależności niestotne					

Tabela 12. Zaróżnicowanie częstości wymieniania spraw ogólnospołecznych ze względu na główne zmienne społeczno-demograficzne /N = 1911/

Zmienne społeczno-demograficzne	Odpowiedzi w %	
<u>Rok urodzenia</u>		
1901-1926	27,0	V = 0,17 p ≤ 0,001
1927-1946	20,0	
1947-1966	10,5	
<u>Wykształcenie</u>		
Podstawowe	22,1	V = 0,11 p ≤ 0,001
Zasadnicze zawodowe	13,9	
Średnie ogólnokształcące	14,3	
Średnie zawodowe	12,7	
Wyższe	13,6	
<u>Kategoria społeczno-zawodowa</u>		
Specjaliści na stanowiskach kierowniczych	13,5	V = 0,39 p ≤ 0,001
Specjaliści na stanowiskach niekierowniczych	8,7	
Pracownicy umysłowi na stanowiskach kierowniczych	13,1	
Pracownicy umysłowi na stanowiskach niekierowniczych	13,3	
Pracownicy fizyczno-umysłowi	12,9	
Robotnicy wykwalifikowani	7,7	
Robotnicy niewykwalifikowani	8,5	
Rolnicy	58,9	
Nie pracujący	14,1	
Właściciele	8,1	
<u>Dochód na głowę</u>		
Powyżej 16 000 zł	14,7	V = 0,05 zależność nieistotna
11 000-16 000 zł	12,6	
8 000-11 000 zł	13,9	
6 000-8 000 zł	11,8	
4 000-6 000 zł	10,3	
Poniżej 4 000 zł	9,0	
R a z e m	15,9	

łatwienia. Częstość wymieniania tej kategorii spraw przez respondentów należących do innych kategorii społeczno-zawodowych nie przekracza 14,1% /respondenci nie pracujący/. W kategorii respondentów pracujących w zawodach pozarolniczych najczęściej wymieniali sprawy ogólnospołeczne specjaliści na stanowiskach kierowniczych /13,5%/; najrzadziej zaś pracujący w zawodach robotniczych /niewykwalifikowani - 8,5%, wykwalifikowani - 7,7% oraz właściciele - 8,1%/.

Występowanie wśród wymienianych przez badanych spraw ogólnospołecznych jest wyraźnie uzależnione od wieku badanych / $V = 0,17$ /. Ponad 25% respondentów urodzonych w latach 1901-1926 wymieniło sprawy ogólnospołeczne, natomiast tylko 10,5% respondentów urodzonych w najmłodszych rocznikach.

Związek między wykształceniem badanych a występowaniem spraw ogólnospołecznych wśród spraw uznanych za ważne do załatwienia wyraża się V Cramera równym 0,11. Zdecydowanie najczęściej wyróżniali kategorię spraw ogólnospołecznych badani legitymujący się wykształceniem podstawowym /22,1%/, najrzadziej natomiast respondenci z wykształceniem średnim ogólnokształcącym /14,3%/. Różnice w częstości wymieniania spraw ogólnospołecznych między pozostałymi grupami wykształcenia a grupą o wykształceniu średnim ogólnokształcącym nie są jednak duże /najrzadziej kategoria spraw ogólnospołecznych występowała w wypowiedziach osób z wykształceniem średnim zawodowym - 12,7%/.

Wysokość dochodu na głowę w rodzinie badanego nie różnicuje próby ze względu na częstość wymieniania spraw ogólnospołecznych / $V = 0,05$ /.

Zaobserwowane zależności nie są, wbrew pozorom, łatwe do interpretacji. Początkowo sądziliśmy, że częstość wskazywania na sprawy ogólnospołeczne można traktować jako wskaźnik poczucia, że los jednostki i rodziny zależy od rozwiązań dokonanych

na poziomie ogólnospołecznym, a więc przekonania, że sprawy te są warunkiem rozwiązania podstawowych kwestii w życiu osobistym badanego. Taka interpretacja zyskuje potwierdzenie w niezwykle wysokiej częstości wskazywania spraw należących do kategorii ogólnospołecznych przez respondentów - rolników, a także przez respondentów najstarszych, najbardziej doświadczonych /27,0%/. Jednak niespodziewany kierunek związku między wykształceniem a występowaniem w odpowiedziach kategorii spraw ogólnospołecznych /najczęściej wymieniali je respondenci z wykształceniem podstawowym - 22,1%/ kazał tę hipotezę interpretacyjną zweryfikować. Dla rolników sprawy ogólnospołeczne /a konkretnie związane z polityką wobec rolnictwa i gospodarką rolną jako taką/ są w gruncie rzeczy sprawami bezpośrednio związanymi z bytem rodzinnym i określają możliwość realizacji podstawowych, najbardziej elementarnych celów jednostkowych.

Być może nieoczekiwane zróżnicowania występowania spraw ogólnospołecznych należałoby wyjaśniać przez niejednorodność tej kategorii analitycznej.

7. Opinie badanych o roli instytucji społecznych

w rozwiązywaniu spraw ważnych dla badanego i jego rodziny

Omawiając rozkłady odpowiedzi na pierwsze dwa pytania kwestionariusza, stwierdziliśmy, że w poczuciu społecznym, o ile możemy o nim mówić na podstawie naszych badań, ciężar rozwiązywania ważnych bytowych spraw leży poza systemem instytucji

/tab. 13/. Stwierdzenie to, wynikające z uzyskanych przez nas danych, przeczy wykształconej w ciągu ostatnich kilku lat bardzo powszechnej tezie, głoszącej, że w społecznej świadomości odpowiedzialność za jednostkowy byt spoczywa na instytucjach będących pod kontrolą władzy państwowej.

Tabela 13. Rola instytucji społecznych a podstawowe zmienne społeczno-demograficzne /N = 1911/

Zmienne społeczno-demograficzne	Odsetek wymieniających instytucje jako punkt oparcia w załatwianiu ważnych spraw
<u>Rok urodzenia</u>	
1901-1926	26,6
1927-1946	18,8
1947-1966	11,0
<u>Wykształcenie</u>	
Podstawowe	20,6
Zasadnicze zawodowe	16,0
Srednie ogólnokształcące	13,0
Srednie zawodowe	14,3
Wyższe	9,7
<u>Kategoria społeczno-zawodowa</u>	
Specjaliści na stanowiskach kierowniczych	9,4
Specjaliści na stanowiskach niekierowniczych	14,7
Pracownicy umysłowi na stanowiskach kierowniczych	10,1
Pracownicy umysłowi na stanowiskach niekierowniczych	9,6
Pracownicy fizyczno-umysłowi	21,5
Robotnicy wykwalifikowani	16,9
Robotnicy niewykwalifikowani	17,1
Rolnicy	19,4
Nie pracujący	17,1
Właściciele	13,5
<u>Dochód na głowę</u>	
Powyżej 16 100 zł	17,6
11 100-16 000 zł	15,8
8 100-11 000 zł	19,4
6 100-8 000zł	15,9
4 100-6 000 zł	14,7
Poniżej 4 000 zł	10,9
R a z e m	15,5

Przyjrzyjmy się podstawowym zróżnicowaniom odpowiedzi na pytanie, na kogo badani mogą liczyć w rozwiązywaniu swoich ważnych spraw. W rozważaniach tych skupimy się wyłącznie na badanych, którzy w swoich odpowiedziach wskazali na jakiegokolwiek instytucje społeczne, od których spodziewają się pomocy w załatwianiu ważnych spraw swoich i swoich rodzin.

Związek między wiekiem badanych a częstością wymienia instytucji społecznych jako punktu spodziewanego oparcia w załatwianiu ważnych spraw wyraża się V Cramera równym 0,18 i jest istotny statystycznie⁸. Jedynie 11,0% badanych należących do najmłodszych grup wieku oczekuje pomocy w rozwiązywaniu swoich problemów od instytucji społecznych, podczas gdy czyni tak 26,6% badanych z najstarszych grup wieku.

Związek między wykształceniem badanych a oczekiwaniem pomocy od instytucji społecznych ma także znamiona statystycznej istotności $V = 0,09$. Najrzadziej oczekują pomocy od instytucji respondenci z wykształceniem wyższym /9,7%, najczęściej badani z wykształceniem podstawowym /20,6%.

Zróżnicowanie częstości występowania oczekiwań pomocy w załatwianiu ważnych spraw od instytucji społecznych ze względu na przynależność społeczno-zawodową także jest istotne $V = 0,1$. Najczęściej polegają na instytucjach społecznych respondenci pracujący jako pracownicy fizyczno-umysłowi /21,5% oraz rolnicy /19,4%, najrzadziej zaś specjaliści na stanowiskach kierowniczych /9,4%. Analiza zróżnicowania oczekiwań pomocy od instytucji ze względu na poziom dochodu na głowę w rodzinie nie przy-

⁸ Istotność statystyczną różnic liczone dla rozkładu uwzględniającego także inne odpowiedzi na to pytanie /tzn. sam, rodzina, inne/.

nosi interesujących wyników z powodu braku statystycznej istotności stwierdzonych różnic, jednak należy zwrócić uwagę, że najrzadziej spodziewają się pomocy ze strony instytucji najubożsi /10,9%/.

Tak więc pomocy od instytucji społecznych w rozwiązywaniu ważnych osobiście i rodzinnie spraw najczęściej oczekują badani starsi /urodzeni w latach 1901-1926/, mający wykształcenie podstawowe, pracownicy fizyczno-umysłowi i rolnicy; najrzadziej natomiast najmłodszy respondenci /urodzeni w latach 1947-1966/, specjaliści zatrudnieni na stanowiskach kierowniczych /a także pracownicy umysłowi na stanowiskach niekierowniczych - 9,6%/ oraz badani legitymujący się wykształceniem wyższym.